

Պատասխան պ. Ե. Լալայեանին.

Պ. Լալայեանը իմ քննադատութեան առիթով գրած իբր պատասխանովը ինձ մեղադրում է, որ ես խեղաթիւրում եմ փաստերը.—

«Մուրճի» 162 երեսում (№ 4) գրում է «...Միանգամայն պարզ երևում է, որ այս յօդուածը դեռ չէ ւաւարտուած... սա միայն սկիզբն է՝ և այն էլ միայն գողթան երգերի մի երրորդը, մինչդեռ արժ. Ղլրտճեանը այս ցոյց է տալիս ընթերցողին իբր հայ-ազգագրութեան ամբողջացած տեսութիւնն: Յօդուածը կոչւում է «Համառօտ տեսութիւն հայ ազգագրութեան»: Նա իր տեսակի մի ամբողջացած յօդուած է, տակը շարունակութիւն չի գրուած. յօդուածի մէջ ասուում է, որ այդ հատուկտորներն են մնացել միայն, արդ, իրաւունք չունի՞նք ասելու, որ դա հայ-ազգագրութեան նոյնիսկ համառօտ տեսութիւնն չէ, որովհետեւ եղած, արդէն գոյութիւն ունեցող՝ հին ու նոր նիւթերի մասին ոչինչ չի խօսուում: Սաթենիկի և Արտաշէսի հարսանիքի և ամուսնութեան մեզ հասած կտորների մասին պ. Լալայեան ասել էր, որ դրանք փոխաբերութիւն և այլաբանութիւն են՝ արեւելեան երգերի ոգուն համաձայն: Մենք ասել ենք, որ դրանց մէջ այլաբանութիւն և փոխաբերութիւն չկայ, իսկ թէ ի՞նչ կայ, դրա բացատրութիւնն ենք տուել: Պ. Լալայեան մեզ պատասխանելիս պիտի ապացուցէր, որ մենք սխալ ենք, որ նրանք այլաբանութիւն և փոփոխութիւններ են: Իսկ դրա փոխարէն նա ասում է, որ այդ բացատրութիւնը Արեղեանից ենք վերցրել և ապա գիտնականօրէն յայտնում է թէ այդ բաները նրա և Ուալթեանի «գրքի առիթով... դեռ վիճելի են, ուստի և այդպիսի մի հակիրճ պատասխանի մէջ չեն կարող վերաքննուել»: Մենք ստիպուած ենք ասել, որ վիճելին ոչ թէ վերաբերում է նրան, որ այդ երգերը հարսանիքի և ամուսնութեան նկարագիր չեն պարունակում, այլ երգերի մէջ յիշուած անհատների, հայկական վէպի (Արտաշէսի վէպի) գոյութեան մասին: Պ. Լալայեան պիտի գիտնայ, որ կարող է հայ վէպի գոյութիւնը հերքուել, կարող են Արտաշէս և Սաթենիկ գոյութիւն չունենալ, սակայն ժողովրդական բանահիւսութեան նրանց նուիրած տողերը միշտ կը մնան ամուսնանալու, աղջիկ փախցնելու, հարսանիքի ժամանակ դրամներ շաղ տալու հին սովորութիւնների նկարագիրներ—ապացոյցներ, որոնց հետքերը մինչի օրս էլ կան: Այդ բանի մասին ոչ ոք, ոչ պ. Ուալթեան և ոչ էլ պ. Արեղեան

չեն վիճել, և չեն վիճի, որովհետև դա հայ վէպի գոյութիւն ունենալ չունենալուց անկախ՝ ազգագրական նիւթ է: Հապա ինչու՞ն է կայանում վիճելիութիւնը. նրանում, կ'ասենք մենք, որ պ. Լալայեանը չի ճանաչում այդ երկու բաների տարբերութիւնը և վիճելի է հաշուով՝ անվիճելին, վէճի տակ չեղածը: Իսկ տուածս բացատրութիւններն այնքան պարզ բաներ են, որ հարկ չկար Արեղեանին դիմել, ու եթէ ձեռքիս տակ ունենայի, չէի ամաչի առաջ բերել, դա անպատուութիւն չէր:

Կամենկա կոչւում է Ձալալ-օղլու գետակը, որին ինքը նաև Դերէդ է ասում: Գալով մի-երկու անունների սխալ արտասանութեամբ գրուածներին, ասում է, որ «սրանք դժբախտաբար վրիպակներ են»: Դրա համար վերցնենք շտաբի քարտէզը Բորչալուի գաւառի, որից պ. Լալայեանն է արտագրել: Այնտեղ գրուած է օտար արտասանութեամբ Ценко, Акорй, Хачина керцъ, Коръ Агбюръ, Кетеванъ, Пока, Арчаглухъ (և ոչ Арчаглухъ, որպէս Գ-ը տառը Դ է կարդացիլ պարոնը) ևայն, որոնց հիման վրայ էլ նա արտագրել է.— Յենկօ, Ակորի, Խաչի-նա-կերց ևայն, փոխանակ-Մենդօ, Աքորի, Բոռ աղբււր, Փոդա ևայն:

Ես ասել եմ, որ առհասարակ Ղարաբաղում կ'ինն ամենից քիչ է մասնակցում դաշտային աշխատանքներին և որ Վարանդայում կ'ինքը դազանակով, իբր ընդհանուր սովորութիւն, կռիւ չի դուրս գալիս և հովուութեամբ ու տաւարածութեամբ չի պարապում: Դրա դէմ նա առաջ է բերում Ջելինսկու վրկայութիւնը Զանգեզուրի-Սիսիանի մասին և ոչ Վարանդայի: Այդ վկայութեան մէջ նա ասում է, որ կանայք մասնակցում են դաշտային աշխատանքներին: Պ. Լալայեանի ասելով Վարանդայում կ'ինն ամառը 18 ժամ է աշխատում: Զաւիազանցութիւնն ակներև է, բայց այդ թողնենք և դիմենք նրան և հարցնենք, թէ պ. Ջելինսկին սրտեղ է ասել, որ վարանդացի կ'ինքը հովութեամբ ու տաւարածութեամբ է պարապում, կամ մահակով կռիւ է դուրս գալիս: Այդ ապացոյցները դուք չէք կարող բերել, որովհետև չկան, ինչպէս և գոյութիւն չունին ձեր ասածները:

Միևնոյն մարդը, որ գաւառացի էլ լինի, իր բարբառով խօսելիս, դանազան բարբառների ձևեր միևնոյն բառի՝ մասին, մի նախադասութեան մէջ չի գործածի: Պ. Լալայեանը փոխանակ խոստովանելու իր սխալը, այժմ ասում է, որ ես ստորաբաժանումներին անծանօթ եմ, առանց մտածելու, որ բերած օրինակները չեն ասուած, թէ որ գիւ-

դուանն է լսել, այլ ընդհանուր անուամբ ամբողջ գաւառին են վերաբերում:

Պ. Լալայեան փոխանակ նախկին սխալն ընդունելու, այժմ մի նոր սխալ է անում, ասելով որ «թոնրի պսակն աւելի նախնական» է, «իսկ գենսի պետի օջաղի վրայ կատարուող պսակն աւելի ուշ»: Մարդաբանութեան այդ մասնագէտը պիտի գիտենար նախ, որ օջաղը ժամանակով առաջ է, իսկ թոնիրը ուշ. օջաղ ունին բոլոր ազգերն անխտիր, իսկ թոնիրը բազմաթիւ ազգերին անծանօթ է եղել և է: Յոյներն ու հռոմէայեցիք թոնիր չեն ունեցել, ինչպէս ռուսները ու այլ շատ ազգեր: Բացի դրանից մասնագէտ պ. Լալայեանը թող գիտենայ, որ հռոմէական ժողովուրդը նախքան թէ գենս և նրա պետն իբր հիմնարկութիւն կ'ունենար, նա ունէր օջաղի պսակը, այսինքն օջաղը կար այն ժամանակ, երբ գենսը գոյութիւն չունէր, ինչպէս և օջաղի պսակը: Այդ պարոնը նոյնիսկ իր ուսումնասիրած գաւառներում կարող էր տեսնել, որ տեղ-տեղ թոնիրն ամենևին գոյութիւն չի ունեցել և չունի:

Մի քանի այլ կէտերի մասին ասելիք ունէինք, սակայն առանց այն էլ երկարացաւ մեր պատասխանը. ասածներիցս կարծում եմ պարզ է որ բարեխղճութիւն չէ մեզ մեղադրել խեղաթիւրումների մէջ:

Ա. Վ. ՂԸՏՃԵԱՆ

ՆՈՐ ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐ

- 1) Գ. Մեծատուրեան՝ «Ընկերութիւն կաթնատուներ», Ս.-Պետերբուրգ, 1904, գ. 15 կ.:
- 2) Բժ. Ա. Բուդուղեան՝ «Մնոտիապաշտութիւն և կախարդութիւն», Ս.-Պետերբուրգ, 1904, գ. 20 կ.:
- 3) Թ. Նուսկիվաձէ՝ «Գերեզմանատանը», Թարգմ. Ղ. Կ., Թիֆլիս, 1904, գ. 3 կ.:
- 4) Ն. Շահմազեան՝ «Վարդունի», Թիֆլիս, 1904, գ. 3 կ.:
- 5) Հ. Համբարձումեան՝ «Անհունի էջերում», Ս.-Պետերբուրգ, 1904, գ. 60 կ.:
- 6) Վ. Փափազեան՝ «Աբաղայի դաշտում», Բագու, 1904, գ. 4 կ.:
- 7) Աւ. Ահարոնեան՝ «Նրեխաները», Բագու, 1904, գ. 2. կ.:
- 8) Գ. Բոյաջեան՝ «Հայ ժողովրդական երգեր»—1. Ջան գիւլում, 2. Մըր խօր պապկէ գերեզման, 3. Հաբբբան, 4. Ճախարակ, 5. Գացէք, տեսէք, 6. Բերդիցը դուրս ելայ, 7. Գնաց աշուն, էկաւ գեարուն, 8. Բոյդ բարձր, 9. Անի քաղաք, 10. Մշու ողբը.—Պարիզ, 1904, գինն է 2 ր. 25